

műveit, olvasmányait, eredeti feljegyzéseit is felhasználja, s így mintegy önkéntelen vallomást kapunk életéről, belső problémáiról. Ezek a belső monológok egyes helyeken lírai töltést kapnak, a valóban megrendítőek. A szerzőnek mind lírai feszültségben, mind a felhasznált kifejezésekben sikerült Njegoš költészetébe beleélnie magát, s biblikus erejű népi nyelvezetük magasztos szépséget is ad nekik. Vuković e művéből kitűnik, hogy alaposan tanulmányozta a költő jegyzeteit és olvasmányaiból is bőven idéz, nyilván a költő feljegyzései alapján, és ezeket az idézeteket szervesen bele tudja helyezni a regény szövegébe. (Főleg Dante *Isteni színjátékából* idéz.) Minél inkább közeledik a regény a végéhez, ezek a belső monológok egyre inkább a költő látomásává válnak, s lázas szürrealista képek zuhatagát csillogtatja meg az olvasó előtt. A költő, immár a biztos halál felé közeledő útján, valóban ítélőszéket tart önmaga és életműve fölött; nemcsak népe, az egyszerű emberek ítélkezését hallja, hanem lelkiismerete, belső sugallatainak a szavát is.

A költő utolsó útja, Čedo Vuković művészi emelkedettségű megfogalmazásában, az egyes pihenők stációival, képeivel a kálváriajárás megrendítő erejével hat és hatalmas freskókat bont ki az olvasó szeme előtt. A Kotortól Cetinjéig vezető úton a főhős tudatos és tudatalatti világa társul elénk, az álom és ébrenlét lázas álmaival, a püspökfeje-

delem egész élete, s vele együtt környezetének élete is, a Crna Gora-i nép egész története és ebben a történetben Njegoš, a püspökfejedelem és költő sorsa. A költő megáll Crna Gora, de az egész világ színe előtt is, legfőképpen pedig lelkiismerete előtt, s így várja az ítéletet művére és cselekedeteire. Ez az ítélet pedig nem hangzik el, hanem az olvasóban kell elhangzania; leszámolás az államférfi és a költő igazságaival és tévedéseivel, tetteivel, félelmeivel és rémületeivel, mindazzal, amit az emberért vagy az ember ellen elkövetett. S mindez egyetlen könyvben, több mint háromszáz oldalon, az igazságkeresés szenvedélyével.

S mondjuk meg: nem könnyű olvasmány Čedo Vuković összegező életregénye, sűrítetten és azzal a tömörséggel, amely Njegošra oly jellemző. S nem könnyű, különösen a magyar olvasó számára, hiszen a regényíró utalásaival és odavetett képeivel feltétlenül kevesebbet mond a magyarországi olvasónak, mint a jugoszláviainak. Mégis merem remélni, hogy eljön egyszer az ideje, amikor az a regény magyarul is megjelenhet. De ezt feltétlenül meg kell előznie — vagy legalábbis kísérsenie — a *Hegyek koszorúja* méltó és egyelőre végleges magyar kiadásának.

Távoli álom? A recenzens, csaknem ötven évi úttörő munka után hiszi, hogy sokkal közelebb állunk megvalósításához, mint a század elején. Sokkal közelebb, mint hinnenk.

CSUKA ZOLTÁN

## A MŰVÉSZET VÉGSŐ LÉNYEGE

LISE és OTO BIHALJI-MERIN: *Henri Rousseau*. Corvina Kiadó, Budapest, 1973.

A művészettörténészekről nem várhat az olvasó színes, változatokban gazdag és filmszalagszerűen pergő cselekményt tartalmazó olvasmányt,

hanem komoly elmélyedést, a mondatzövésekre újra meg újra való visszatérést mindaddig, amíg a szöveg jelentését teljesen be nem fo-

gadja. Az esztétikai elemzés, a tárgyilagossági adatok, a műalkotások részletes leírása és az analógiák uralják ezeket a műveket az értékrend gondos megindokolásával. A legtöbb művészettörténész a maga egyéni fegyelmét parancsolja olvasójára, tekintet nélkül arra, hogy az ötödik vagy a tizedik oldal után leteszi a könyvet, vagy a mondanivalóban teljesen feloldódva végigolvassa.

Oto Bihalji-Merin művészettörténész és felesége, Lise, a Belgrádi Nemzeti Múzeum művészettörténésze — egymást tökéletesen kiegészítve — olyan művet adtak ki Henri Rousseau-ról, a századforduló naiv festőjéről, amely a fennebb említett tudományosan kimért, esztétikailag alapos és kissé hideg hangvételtől eltérően rokonszenvező melegséggel tölti el azt az embert, aki ezt a könyvet fellapozza. Egy pillanatra se feledkezzünk meg arról, hogy művészettörténészt eszközeiben, vízióiban, komponáló készségében gazdagítja az a ritka erénye, ha egy személyben tehetséges író és kritikus is. Ezek az erények Oto Bihalji-Merininben szerencsésen találkoznak, és lírai lelkialkatta a témaválasztásban, de nem: hanem a keresésében ráta-  
lált azokra az alkotó művészekre, akiknek képzeletvilágát az ühletés pillanataiban érzékszerveik a költészettel, a poétikus víziókkal telítik meg.

Ebből a műből kiderül, hogy az író előre kiérlelt koncepcióval ült az íróasztalhoz, és nem szaggattottan ír a festőművész munkáiról, indulásáról, egyéni hangjának megjeléséről, belső küzdelmeiről a teljes kibontakozásig, hanem egy olyan remekül hangszereelt kötetet ad a művészetkedvelőnek (és nemcsak a művészetkedvelőnek!) a kezébe, amely Henri Rousseau-nak az író és művészettörténész árnyalatokban meglepően gazdag eszközeivel megírt életregénye is. Egyedülállóan az. Mereskovszkij *Leonardo da Vinci* című életregényéhez nem hasonlíthatom, amely ugyan szintén eleitől végig lebilincselő mű, de mindvégig kiérezni belőle, hogy egy tehetséges kéregényíró írta, nagy rutinnal, de nem volt művészettörténész, s ebből a nézőpontból nem is tudott belemerülni az olasz reneszánsz nagy mesterének alkotásába. Inkább műhelytitkait aknázza ki, és élelmesen

a cselekmény kilombosításához Leonardo da Vinci életének drámai részleteit: magánéletét tárta fel.

Oto Bihalji-Merin — ha életpályáját és eddigi műveit nézzük — szerénységében is kiemelkedő ember, kivételes tehetséggel megáldott sokoldalú egyéniség: író, kritikus, a haladó szellemű művek könyvkiadója (a NOLIT megalapítója volt), forradalmár, aki 1936-ban részt vett a spanyol polgárháborúban, művészettörténész és soha nem nyugvó lélek: ennek köszönhető, hogy a fől-szabadulás után a szocialista Jugoszlávia művészeti és művelődéspolitikai életének egyik legteljesebb szervezője és irányítója volt.

Ma már tudjuk, miután életművének java előttünk ismeretes, hogy a fenti adottságok mellett lírai lelkialkatta, mintegy mágnesként, vonzotta őt a naiv művészet felé. Ennek a sokáig »mellékhajtásnak« tekintett művészeti irányzatnak igazi mélységeit ő fedezte fel, előbb itthon, azután Európában. Művei — *A natvok világgépe*. Köln, 1956; *Naiv művészet Jugoszláviában*. Belgrád, 1963 és Lipcse, 1963; *Krsto Hegedušić*. Prága, 1965 — olyan kiemelkedően művészi szintű alkotások, hogy majd mindenik már eddig is több nyelven jelent meg, s ennek a maga nemében egyedülálló munkának méltó elismeréseként a Bécsi Egyetem — tíz évvel ezelőtt — 1964-ben Herder-díjjal tüntette ki.

Henri Rousseau-ról írt könyve legújabb alkotásai közé tartozik, és Körber Ágnes komoly műgonddal végzett fordításában ma már a magyarországi művészetkedvelő közönség, a magyar alkotó művészek és művészettörténészek is élvezettel olvashatják a naiv művészet francia úttörőjének életét és művészetét.

Henri Rousseau — mint a legtöbb primitív művész — nem volt hivatásos festő, csak amolyan komolyan nem vett »peintre dimanche«. Hol volt akkor Jean Cassou, aki védőszárnya alá fogadta őket? Ki tudja?... Henri Rousseau polgári foglalkozása is elít mindattól, ami valamilyen úton a művészethez vezethet. Egy kis városkában vámhivatali tisztviselő volt a múlt században: majdnem »senki«. Körmölt a kis irodájában, és szabad idejében hegedülgetett. Úgy tudott hegedülni, hogy nyomomúságos vámhiva-

tali fizetése mellett még hegedűórákat is adott. És titokban — eleinte senkinek se vallotta be — vonzódott a festészethez. Egyik barátjától megtanulta az ecsetkezelést, s a maga módján festegetni kezdett. Első festményei olyanok voltak, mint a naív írónál az ákombákornok, amelyekben Kosztolányi a népi kifejezésmód rejtett, ismeretlen formáit kereste. Pontosan már nem lehet megmondani, előtte hány vázlatot, képet festett, amikor első naív festményével — még a századforduló előtt — megjelent egy kollektív tárlaton. A rendezők beengedték, mert tudnivaló, hogy Párizs libre ville, ott egyes szalonokban mindenki kiállíthat: még a giccseit is. És amikor első naív festményével megjelent a tárlaton ez a szegény, kopott legény, a kritikuskok finom gúnnyal azt írták róla: »... a vámos festegget.« Ez a »vámos« gúnynév rajta is maradt mindhalálig, de annyira ártatlan lelkű, naív, jámbor, hiszékeny ember volt, hogy szerény mosollyal még ezt is *elismerésnek* vette, és boldog volt, hogy őt még Apollinaire is alig észrevehető, lenéző mosollyal vámosnak hívja, még Pierre Loti is, Georges Braque is, és a párizsi művészetben sokan mások, akik egy remeknek ígérkező »cécóért« nem voltak restek és fényes, pezsgős estélyt rendeztek »tisztelőre és ünneplésre« a Bateau Lavoironban. Azon az estén ő olyan volt, mint egy clown, aki a pofonokat kapja, pedig képei akkor már ismertek voltak. A bankett. *Estély a Bateau Lavoironban* című fejezetét Oto Bihalji-Merin úgy írja le, hogy aki elolvassa, soha nem felejtí el... Henri Rousseau ezen csúfondáros estén boldog volt; dicsőítésnek vett ott mindent, amit vele műveltek, míg holtrezszenen össze nem esett, és soha az életében nem vehetett tudomást arról, hogy embertelenül kegyetlen komédiát üznek vele, miáltal ő a boldogságtól örömkönnyekeket hullatott. Apollinaire — aki maga is ennek a bolond esetnek egyik szervezője volt, és Braque és Picasso — írta róla: »Kevés művészt ért annyi gúny életében, mint a vámost, és kevés ember fogadta olyan nyugodtan a gúnyolódást és a gorbáskodást, mint ő.«

De ez az egyszerű, jámbor lélek és természetimádó a maga korában

olyan képeket festett, amelyek (a *Menyegző, Juniet apó fogata, Az alvó cigánylány, Harc a tigrissel, Labdajátékosok*) — mint Oto Bihalji-Merin írja — még Picassóra, Braque-ra is hatottak, és kitérőhatalan hatást gyakoroltak az utána következő nemzedékre, melynek tagjai fölfedezték benne, vázlatain, képein a »költői naivitásnak, és kitérőhatalan és felülmúlhatatlan képalkotó fantáziájának eredeti és csodálatos sugárzását«.

Az író szinte vattásan halk lépetekkel, mesteri kézzel vezeti olvasóját ezeken a keserűségekkel teli utakon át a vámos vízióinak lenyűgözően vibráló képeihez. Nem volt »maestro«, még halálában sem. Csak egy naív festő, aki mint egy szürke, egyszerű, névtelen »vámos« felnyitotta a »vámosorompókat« a művészet végső lényege előtt.

Életében ő maga sem tudta, és nem is álmódott róla, hogy halála után majd egyszer — a »megértő« utókor jóvoltából — alkotásai a világ legnevesebb galériáiba kerülnek Párizstól Moszkváig és New Yorkig és Japánig. És élete vágyálma is teljesült, hogy *A művész első feleségének arcképe* a párizsi Musée du Louvre gyűjteményébe került.

Apollinaire, az ünnepelt nagy költő a vámos temetésén jelen volt. Lehet, hogy nagyon keserűen nyelte le a naív festő számára rendezett bolond estély emlékeit, s meghajolva a sokáig jelentéktelennek minősített festő igazi nagysága előtt, így írta meg sirversét:

»Figyelj ránk, kedves Rousseau,  
Eljöttünk köszönteni téged  
Delaunay, a felesége meg Queval úr  
[és én.  
Kérünk ne vámolj meg csomagunk  
[az ég kapujában  
Festéket, ecsetet és vásznat hoztunk,  
Hogy fessd le az igazi fény szent  
[nyugalmában,  
Miként egykor az én arcképemet,  
A csillagok arcát.«

(Keszthelyi Rezső fordítása)

És szülővárosában — Lavalban —, melynek tanácsa nem vett tőle

egyetlen olcsó áron megajánlott képet sem, eltemették.

Lehet, hogy azóta szobrot állítottak neki a derék lavali polgárok, mert ha a városi tanács tagjai jól összedugják a fejüket, akkor még a halhatatlanok emlékére is juthat egy kis pénz.

De az is lehet, hogy egy szobrászművész ma már ingyen megalakítja a mellszobrot, és fel is állítja egy áldozatkész kőfaragó által készített egyszerű talpazatra, mert ilyen emberek még vannak a világon, amely nem győzi kendőzni szégyenfoltjait...

LÉVAY ENDRE

## KÉT JÓL SIKERÜLT SZAKISKOLAI TANKÖNYV

VAJDA JÓZSEF: *A magyar irodalom könyve a szakiskolák I. osztálya számára.*

ERDÉLYI LÁSZLÓ—SÜLI IZABELLA: *Magyar irodalom könyve a szakiskolák IV. osztálya számára.*

Tartományi Tankönyvkiadó Intézet, Újvidék, 1973.

Ez az írás megkésett üdvözlése két tankönyvnek, amely még tavaly jelent meg, s amelyet azóta bizonyára nagy haszonnal forganak tanárok, diákok egyaránt.

Vajda József munkája igen jól sikerült átdolgozása az eddig használt szakiskolai tankönyvnek. Annak jó oldalait átmentve ebben a valóban új, érdekesebb formájában nagy nyeresége tankönyvirodalmunknak.

Mindjárt föltűnik a világos, célratoró, jól tagolt szerkezet. A népköltészetet tárgyaló fejezet jelentősen bővült, a helyesen válogatott szemelvényekhez fűződő magyarázatok, a közölt tanulmányrészletek jól segítik a tanulót abban, hogy elsajátítsa egy művészi alkotás megközelítésének módját, s az itt megfigyelteteket sikerrel hasznosítsa a későbbi fejezetek feladatainak megoldásában.

A többi fejezet szerencsésen oldja meg a nevelői cél (például »Itt nem boldogul más, csak aki alkot, aki munkás«) és az oktatási cél (műfajelmélet, alapvető stilisztikai fogalmak) összekapcsolását. Itt megint dicsérendő a szemelvények változatosága. A szerző éppúgy merített a régebbi, mint az új magyar irodalomból, de a jugoszláv, sőt a világ-

irodalom is képviselve van. A stilisztikai rész idézetei frissek, nem tankönyvről tankönyvre vándorló példák. Nekem azonban — személy szerint — nagyon hiányzik Csokonai! Egy Csokonai-dal könnyed báját, gyönyörködtető muzsikáját — tapasztalatból tudom — a mai tizenéves is élvezti.

A tankönyv magyarázatainak szövegezése világos, könnyen tanulható anélkül, hogy tudományos igényéből engedne. A feladatok jók, megfelelnek az első osztályos tanuló értelmi — érzelmi színvonalának, néhol azonban nem ártott volna pár kérdéssel jobban kiemelni a vers esztétikai értékét (*Mondd, mit érlel; Körüti hajnal*).

\*

Erdélyi László és Süli Izabella közös könyve évtizedes hiányt pótol, és méltó folytatása a III. osztály számára írt tankönyvüknek. Majdnem lehetetlennek látszó feladatot oldottak meg eredményesen: sikerült egy hosszú és jelentős írókban, irányzatokban igen gazdag korszakról átfogó, minden lényegét föltüntető képet adni. Ez azonnal látható a könyv világos és arányos tagolásán. A szer-